

URBAN JANLERT
RUDOLF MEIDNER

Vad säger forskningen om arbetslöshetens effekter på individen?

Urban Janlert och Rudolf Meidner redovisar delar av den omfattande internationella forskningen om arbetslöshetens sociala och hälsomässiga effekter på de berörda individerna. Slutsatsen av denna genomgång är att praktiskt taget all tillgänglig forskning visar att arbetslöshet leder till negativa konsekvenser för dem som drabbas.

Efter årtionden av full, periodvis "överfull" sysselsättning och efter västeuropeiska mått mycket låga arbetslöshetstal har arbetslösheten även i Sverige börjat öka snabbt. En fördubbling har skett på ett år. Fyraprocentgränsen har överskridits för första gången under efterkrigsperioden och i prognoserna förutspås en ökning till 5 à 6 procent, dvs en nivå som börjar närma sig OECDs genomsnitt.

Sverige håller på att förlora sin särställning som landet där full sysselsättning varit ett högt prioriterat mål. Samtidigt tycks den svenska "arbetslinjen", dvs kärnan i den aktiva arbetsmarknadspolitiken, bli ersatt av olika former av kontantstöd till de arbetslösa. En "europeisering" av den svenska arbetsmarknaden i ordets sämsta mening är på väg, en självvald anpassning till en massarbetslöshet som länge har tolererats i de västeuropeiska välfärdssamhällena.

Med dr URBAN JANLERT är socialmedicinare och arbetar vid landstingets samhällsmedicinska enhet i Luleå. Fil dr RUDOLF MEIDNER är verksam vid Arbetslivscentrum i Stockholm som redaktör för Economic and Industrial Democracy.

Den som har väntat sig starka reaktioner från politiska partier, organisationer och opinionsbildare, eller som förutsett protestaktioner från de hundratusentals drabbade, måste känna sig besviknen. Övergången från en fullsysselsättningsökonomi till ett samhälle där en tiondel av den arbetsföra befolkningen står utanför den reguljära arbetsmarknaden och där stora grupper därutöver lever i skuggan av arbetslöshetshotet har skett odramatiskt och spöklikt smidigt. Arbetslösheten är inte det stora debattämnet i medierna utan en del av den svenska vardagen. Den svenska forskningen, som aldrig har ägnat något större intresse åt arbetslösheten som ett socialt problem, erbjuder mycket litet av hypoteser och empiri. Den kan därför knappast åberopas av den som ser den stigande arbetslösheten som ett svårt hot mot den svenska välfärden.

Det var därför mycket välkommet att *Ekonomisk Debatt* våren 1991 ägnade ett temanummer åt arbetslösheten. Temats formulering "Hur hög skall arbetslösheten få bli?" väckte, åtminstone hos den omisstänksamme läsaren, förväntningar om en diskussion av arbetslöshetens effekter på produktion, tillväxt, offentliga finanser och välfärd. Artiklarna behandlade dock – med något undantag – huvudsakligen stabiliseringsproblematiken: Hur

hög bör arbetslösheten vara för att möjliggöra prisstabilitet? Det visade sig vara en modern variant av efterkrigsperiodens intensiva debatt om dilemmat mellan full sysselsättning och prisstabilitet, dock med den viktiga förändringen, att prisstabilitet nu fått prioritet framför den fulla sysselsättningen (jfr 1991 års finansplan).

En artikel i temanumret är skriven av Hans Tson Söderström [1991]. Både artikeln rubrik "Stigande arbetslöshet – en social katastrof?" och underrubriken "Arbetslöshetens konsekvenser för individen" väcker nyfikenhet och förväntningar. Men belysningen av arbetslöshetens "kostnadssida" bygger bara på delar av den svenska forskningen, främst ekonomernas, bidrag. Söderströms generaliserande slutsats att litteraturen inte ger underlag för prognoser om individuella eller sociala katastrofer till följd av stigande arbetslöshet kan därför ifrågasättas. Medveten om osäkerheten i denna slutsats efterlyser Söderström en fortsatt diskussion i ämnet. Avsikten med vår artikel är att genom en redovisning av sociologisk, psykologisk och socialmedicinsk litteratur bredda underlaget för bedömningen av arbetslöshetens konsekvenser för individen.

Arbetslösheten medför stora samhällsekonomiska och statsfinansiella kostnader

Behandlingen av arbetslösheten som parameter i de ekonomiska sammanhangen är inte någon speciellt svensk företeelse. För mer än tio år sedan konstaterade den brittiske sociologen Adrian Sinfield, att "full sysselsättning inte längre diskuteras som socialt mål för ett demokratiskt samhälle. Arbetslöshetsnivån kvarstår dock som ett debattämne för politiker, ekonomer och företagsledare, huvudsakligen som medel att nå andra politiska mål – exempelvis för att kontrollera inflationen eller fackföreningarna, eller för att främja

produktiviteten" (Showler & Sinfield [1981]).

Begränsningen av ekonomernas resonemang till arbetslöshetens roll från stabiliserings- och produktivitetssynpunkt innebär att arbetslöshetens samhällsekonomiska och statsfinansiella effekter försummas. Frågan hur mycket av produktionskapaciteten som förblir outnyttjad genom arbetslöshet har inte ställts i temanumret. Inga Persson-Tanimura har i *Ekonomisk Debatt* i början av 1980-talet med utgångspunkt från det sk BNP-gapet – skillnaden mellan produktion vid fullt resursutnyttjande och faktisk produktion i lägen med viss arbetslöshet – sökt uppskatta värdet av produktionsbortfallet under några år i slutet av 1970-talet (Persson-Tanimura [1980]). Hon kom till slutsatsen att kostnaderna för detta bortfall varit mycket stora trots omfattande arbetsmarknadspolitiska insatser. Dyliga gapkalkyler – av naturliga skäl osäkra och närmast tentativa – underskattar arbetslöshetens verkliga samhällskostnader: förlusten av humankapital, arbetsmarknadens sämre funktion till följd av lägre rörlighet och samhällets ökade vård- och pensionskostnader kan med nuvarande sakunderlag inte ens uppskattas.

De anspråklösa ansatserna till samhällsekonomiska kostnadskalkyler har veterligen inte lett till fortsatt forskning. Skälet härtill kan vara stora metodologiska svårigheter, men främst den låga svenska arbetslösheten fram till slutet av 1980-talet. Om dagens politiker, delvis med stöd av ekonomerna, anser att en arbetslöshet av storleksordningen 4–5 procent måste accepteras för att andra mål ska kunna vinnas, bör den ekonomiska forskningen ägna sig åt en seriös analys av de samhällsekonomiska kostnaderna för en sådan politik.

Beräkningen av arbetslöshetens kostnader för den offentliga sektorn stöter inte på lika besvärliga problem. I Persson-Tanimura [1980] redovisades kalkyler för bortfallet av skatter och arbetsgivaravgif-

ter samt för utgifter för arbetslöshetsunderstöd. Kostnaderna befanns ligga i nivå med de arbetslösas löneinkomster och kan uppfattas som alternativ till en aktiv arbetsmarknadspolitik, som därmed ter sig mycket lönsam från statsfinansiell synpunkt.

Arbetslöshetskostnaderna för den ofrentliga sektorn i de nordiska länderna redovisas i ett antal rapporter som publicerats av Nordiska arbetsmarknadsutskottet (NAUT [1983, 1985]). Av nyare undersökningar i ämnet kan nämnas det svenska arbetsmarknadsdepartementets beräkning av de statsfinansiella effekterna av en arbetslöshetsperiod på tre månader, som har drabbat en person med normal inkomst (Ds 1989:44). Kalkylen visar att bortfallet av skatteinkomster och arbetsgivaravgifter inte oväsentligt överstiger arbetsinkomsten.

Statens ungdomsråd [1991] har i detalj beräknat totalkostnaderna för ungdomsarbetslöshet i juni 1991. Summeras arbetslöshetsersättningen inklusive KAS, kostnaderna för skattebortfallet, socialbidrag, bostadsbidrag och förtidspensioner av arbetsmarknadsskäl, erhålls för de 46 000 arbetslösa under 24 år en totalkostnad för samhället på 9 miljarder kronor eller ca 200 000 kronor per arbetslös ungdom och år – ett belopp som avsevärt överstiger åldersgruppens normallön.

Den praktiska slutsatsen av dessa och liknande kalkyler har redan dragits av Persson-Tanimura [1980] och tidigare av Gösta Rehn, som länge och utan framgång har ivrat för marginella lönesubventioner, vilka skulle kosta en bråkdel av den passiva inkomstkompenserande arbetslöshetshjälpen men kunna bidra till att öka och förbilliga produktionen.

Inga sådana slutsatser har däremot dragits av de svenska regeringarna av olika kulörer. Den aktiva arbetsmarknadspolitikens andel av totalutgifterna för arbetsmarknadspolitiska åtgärder, som under "arbetslinjens" glansdagar på 1960- och 70-talen låg vid nära 90 procent, har där-

efter obevekligt minskat. Enligt en sammanställning som AMS ekonomienhet i februari 1992 gjort för OECD var andelen för aktiva åtgärder 1990/91 66 procent och beräknades minska ytterligare till 55 procent 1991/92. Med nuvarande utveckling av arbetslösheten torde kontantstöd och förtidspension snart vara det dominerande inslaget i samhällets insatser på den svenska arbetsmarknaden; Sverige har förlorat sin ledande och utomlands mycket beundrade position i världen som företrädare för en aktiv, human och i vidaste mening produktiv arbetsmarknadspolitik.

Denna avgörande förändring i Sveriges politik har, märkligt nog, mindre uppmärksamats för det enorma slöseriet med mänskliga och produktiva resurser än för dess effekter på statsbudgeten. Den höga arbetslösheten och underlåtenheten att bekämpa den med aktiva medel har ansvaret för en betydande del av det växande budgetunderskottet, vilket i sin tur försvårar en politik för högre tillväxt och ökad produktivitet.

Forskningen om arbetslöshetens effekter på individen – omfattande men svårtolkad

Svensk forskning har varit starkt inriktad på konsekvenserna av företagsnedläggningar för den drabbade arbetskraften. I en rad studier har man följt upp de anställdas öden efter nedläggningen och regelbundet efter en viss period, tex ett år, funnit en kvarstående restarbetslöshet av 15–20 procent (Edin [1989], Angelöw [1988]). Lena Gonäs [1991] har i en omfattande studie funnit, att industriomvandlingen har en tydlig könsmissig dimension: kvinnor pendlar efter nedläggningen i större utsträckning än män mellan tillfälliga jobb, arbetslöshet och arbetsmarknadspolitiska åtgärder. Vissa nedläggningsstudier går längre än till att analysera förändringarna av arbetsmark-

nadsstatus och inkluderar individuella konsekvenser. Chock- och stressreaktioner, psykoser och social utslagning kunde observeras (Backlund [1973], Joellson & Wahlquist [1986], Brenner mfl [1986]). Med någon förmåga till inlevelse i andra människors belägenhet kan man föreställa sig att många av dessa personer har upplevt förändringen av hela sin livssituation som katastrofal.

De av nedläggningar friställda utgör emellertid bara en liten del av den totala svenska arbetslösheten och är i vissa hänseenden att anse som specialfall: det kollektiva ödet kan utgöra ett visst psykiskt stöd för den enskilde, men för vissa grupper (främst för kvinnor med låg utbildning) medför nedläggning ofta lägre arbetsmarknadsstatus, försämrad ekonomi och ökad arbetslöshetsrisk: ett tillstånd av "permanent tillfällighet" i Gonäs' terminologi.

När det gäller arbetslöshetens ekonomiska, sociala och mentala konsekvenser för andra grupper än den nyss nämnda är den svenska forskningens bidrag påfallande magert. I en av Institut för Samfundsfag og Forvaltning i Köpenhamn sammanställd genomgång av nordisk arbetsmarknadsforskning 1975-85 återfinns fem svenska titlar under rubriken "psykiska och fysiska verkningar av arbetslösheten", som inalles omfattar ett 70-tal referenser (NAUT [1985]). När danskan Edith E Ovesen skrev en bok om arbetslöshetens psykiska följdverkningar hittade hon två svenska referenser av sammanlagt över 50 (Ovesen [1978]).

Omfattande forskning om arbetslöshetens individuella verkningar har däremot bedrivits i Danmark, vilket är naturligt med tanke på den under långa perioder höga arbetslösheten och landets forskningstraditioner inom det sociala området. De klassiska forskningsinsatserna har, inte oväntat, gjorts i länder som drabbats hårdast av 30-talsdepressionen (Jahoda, Lazarsfeld & Zeisel [1933], Bakke [1933]). En livaktig forskning om arbets-

löshetens sociala verkningar bedrevs i Weimar-republikens skymningsperiod när landets industriregioner utgjorde ett enda stort Marienthal, det av arbetslöshet svårt drabbade samhället i Österrike, som blev känt genom Marie Jahodas studie (jfr Winkler [1987] för uppgifter om tysk forskning under depressionsåren).

Gemensamt för dessa tidiga studier är, att de var fokuserade på massarbetslöshetens konsekvenser i form av fattigdom i egentlig mening, fysisk misär, undernäring, sjukdomar och kriminalitet. Resultaten av dessa studier säger mera om följderna av den ekonomiska misären än om arbetslösheten.

Invändningar kan också göras mot den använda intervjutekniken och generaliseringen av ett litet och otillräckligt specificerat intervjumaterial till "typiska reaktioner" hos de av arbetslöshet drabbade och till förlopp, som beskrevs som en utveckling från chock till febril sökaktivitet, därefter resignation och slutligen apati. Utan uppdelning av den studerade populationen på ålder, kön, utbildning, arbetslöshetsperiodens längd, graden av finansiell kompensation, familjeförhållanden mm och utan längre observationsperioder kan dessa hypoteser inte verifieras.

Däremot har Jahodas sociografiska forskningsansatser i den klassiska Marienthal-studien visat sig mycket fruktbara. På grundval av noggranna observationer av människornas beteenden och av lokalsamhällets förändringar i samband med nedläggningen av ortens enda industri fann Jahoda, att reaktionerna på arbetslöshet inte enbart kan förklaras på ekonomiska grunder utan har att göra med betydelsen av arbetet som sådant i det moderna samhället.

Arbetet ger enligt Jahoda fem erfarenheter, vilkas förlust genom arbetslöshet får negativa konsekvenser för den enskilde: tidsstruktur, sociala kontakter, kollektiva mål, samhällsstatus och personlig aktivitet. Dessa kategorier har visat sig relevanta och användbara också som ut-

gångspunkt för analyser av dagens arbetslöshet (Jahoda [1982], Miles [1983]). Psykologen Warr har vidareutvecklat Jahodas "latenta konsekvenser" till nio "features of environment", som han har gjort till basen för en grundläggande bok om arbete, arbetslöshet och mental hälsa (Warr [1987]). Söderström har observerat denna socialpsykologiska typisering men finner den inte verifierad.

Flertalet sociologiska och psykologiska studier av arbetslöshetens individuella verkningar bygger på intervjuundersökningar och försöken till generaliserande slutsatser kan utsättas för kritik. Detta gäller i ännu högre grad starkt aggregerade tidseriestudier, som påvisar ett samband mellan arbetslöshet och ett antal variabler såsom sjukdom, dödlighet, självmord, alkoholism och kriminalitet (Brenner [1976]). Epidemiologiska studier av detta slag har med rätta utsatts för kritik, främst beträffande oklarheten om de observerade sambanden kan tolkas i kausalitetstermer. Brenners mycket uppmärksammade slutsats att en ökning av arbetslösheten i USA med 1,4 procent år 1970 skulle ha medfört kostnader i storleksordningen 7 miljarder dollar för sjukdom, dödlighet och kriminalitet, anses av flera forskare icke verifierad (Jonsson [1991]). Söderström tvivlar på goda grunder på hållbarheten i dessa och liknande slutsatser.

Det råder stor enighet inom modern arbetsmarknadsforskning om att longitudinella studier är lämpligast för att studera arbetslöshetens individuella effekter. Bristen på sådana studier i Sverige gör det svårt att på ett vetenskapligt välgrundat sätt klarlägga dessa effekter. Men det finns tillräckligt många seriösa studier och annat sakunderlag för att ifrågasätta Söderströms konklusioner i den artikel som har gett oss anledning att här redovisa kompletterande material – i huvudsak utanför nationalekonomins alltför snäva gränser.

Arbetslöshetens ekonomiska effekter för den enskilde

Även om den finansiella compensationen vid arbetslöshet är generösare i Sverige än i flera andra västeuropeiska länder uppstår även i vårt land kännbara förluster för de arbetslösa, i synnerhet om arbetslösheten blir långvarig. Nära 80 procent av alla arbetstagare är medlemmar av a-kassa, men bland de arbetslösa är andelen normalt omkring 60 procent, något stigande i takt med den allt högre arbetslösheten, som nu också drabbar de på arbetsmarknaden etablerade grupperna. Härtill kommer kontant arbetslöshetsersättning (KAS) till cirka 10 procent av de arbetslösa. 30 procent av de arbetslösa har sålunda inga anspråk på ekonomisk ersättning. Bland ungdomar under 19 år är motsvarande tal drygt 80 procent.

Det finns veterligen inga säkra uppgifter om hur denna stora grupp av arbetslösa klarar sin försörjning. Omkring hälften av de arbetslösa ungdomarna får någon form av socialbidrag. Av de utförsäkrade – vilkas antal nu ökar kraftigt – fick enligt en enkätundersökning 1984 nära hälften pension medan de yngre levde på arbetslivets marginaler, med tillfälliga arbeten, beredskapsarbete och arbetslöshetsperioder (Johansson [1985]).

Dessa grupper får sin ekonomi underminerad och lever upp sina besparingar, skuldsätter sig hos släkt och vänner eller söker socialhjälp. Enligt samma enkät tjänade de utförsäkrade tre år efter utförsäkringen i genomsnitt bara hälften av en normal förvärvsinkomst (Johansson [1987]).

Det kan förmodas att övriga arbetslösa utan kompensationsanspråk på a-kassestöd eller KAS befinner sig i en ekonomisk situation som liknar de utförsäkrades. Förbrukning av sparmedel, lån och socialbidrag är vad som återstår för dem. Gällande socialbidragsnormer ger en disponibel inkomst som ligger vid omkring 2/3 av normalinkomsten.

Utvecklingen av antalet socialbidragstagare för perioden 1949–1989 uppvisar tydliga toppar 1972 och 1983, sålunda år med jämförelsevis hög arbetslöshet.

År 1986 hade 19 procent av socialhjälpstagarna ingen eller otillräcklig hjälp från a-kassa eller KAS. Samma år erhöll 50 procent av socialbidragshushållen bidrag på grund av arbetslöshet eller förvärvshinder (DsS 1987:2). Att socialhjälp varierar med arbetslöshetens storlek tillhör de oomtvistade sanningarna i den svenska socialforskningen.

Men inte heller medlemmarna av a-kassa undgår kännbara inkomstförluster vid arbetslöshet. Ersättningsrätten är kringgärdad av en rad restriktioner. Den arbetslöse måste ha varit kassamedlem i 12 månader, bör ha förvärvat arbetat minst 75 dagar under de senaste 12 månaderna och vara fullt arbetsför, dvs utan varje form av förvärvshinder. Stödet täcker endast 90 procent av den tidigare lön och utgår med högst 564 kronor fem dagar i veckan samt under högst 300 dagar (efter 55 års ålder högst 450 dagar). För ickekassamedlemmar gäller KAS-reglerna, som ställer lägre kvalifikationskrav men i gengäld är stödet maximerat till 198 kronor per dag och utgår i högst 150 dagar. Beloppet ligger efter beskattning i nivå med socialbidragsnormen.

I regeringens proposition 1991/92:100 ges ett exempel på inkomstförlusten vid sex månaders arbetslöshet för en person med industriarbetarinkomst. Med 1992 års skatteregler och en kommunalskatt på 31 kronor blir inkomstminskningen nära 10 000 kronor – vilket i propositionen betecknas som "en mycket kännbar försämring". Om samma industriarbetare skulle förbli arbetslös under ett helt år, bör hans ekonomi betraktas som hårt ansträngd. Blir han därefter utförsäkrad och via beredskapsarbete sjunker till socialbidragsnivå, kan hans ekonomi utan överdrift anses katastrofal – för att använda en nyckelterm i Söderströms artikel. Det är mot denna ekonomiska katastrof som ett väx-

ande antal hushåll nu är på väg.

De ekonomiska förlusterna är dock inte begränsade till själva arbetslöshetsperioden utan arbetslöshetens negativa verkningar gör sig gällande långt in i framtiden. Persson-Tanimura pekar i sin tidigare citerade artikel på framtida inkomstförluster, orsakade av arbetslöshet, tex ökad risk för framtida arbetslöshet, förlorad internutbildning, försämrade yrkeskunskaper och lägre pensionsförmåner. Forskningen bekräftar att långvarig arbetslöshet leder till framtida lönesänkningar (Björklund [1990], Layard m fl [1991]).

En enkät bland personalrekyterare i Tyskland och England visar att sökande "utan en bakgrund av stabil sysselsättning", dvs personer med längre arbetslöshetsperioder eller kortare perioder mellan misstänkt många anställningar, löper stor risk att bli bortsorterade vid anställningsintervjun (Windolf & Wood [1988]). Letar man efter katastrofall i välfärdens Europa, finner man sådana i Tysklands tidigare DDR-regioner där arbetslösa unga kvinnor i hundratals söker förbättra sina chanser genom frivillig sterilisering. Intygen om ingreppet bifogas ansökningshandlingarna (*Der Spiegel* [1992]).

Arbetslöshet är en självgenererande nedåtriktad process när den första arbetslöshetsperioden tillåts att bli långvarig. Det är välbetänkt att man i svensk arbetsmarknadspolitik – än så länge – har en snävare definition av långtidsarbetslöshet än övriga Europa: sex månader istället för den dubbla längden enligt OECDs terminologi.

Arbetslöshetens sociala och socialpsykologiska konsekvenser

Det finns, som redan nämnts, utanför Sverige en mycket omfattande forskning om arbetslöshetens sociala och psykiska effekter. Den nordiska forskningen för perioden 1975–85 är redovisad i den redan nämnda annoterade bibliografin, som

arbetats av Institut for Samfundsrag og Forvaltning i Köpenhamn (NAUT [1985]). Mycket utförliga litteraturhänvisningar finns i bl a Warr [1987], Banks & Ullah [1988] och Hagström [1988].

Trots den mycket imponerande forskningsvolymen har det hävdats att forskningen om arbetslöshetens sociala konsekvenser inte har blivit ett etablerat forskningsområde i den meningen att den skulle ha lett till en sammanhängande teorbildning (Starrin m fl [1985]). En annan författare har med fog påpekat att arbetslöshetens sociala kostnader inte är lika väl klarlagda som dess ekonomiska kostnader, och att undersökningsmetoderna ofta är bristfälliga (Hakim [1982]). I den danska forskningsöversikten (NAUT [1985]) konstateras att dagens forskning på detta område ger liknande resultat som 1930-talets. Påfallande ofta finner man också i modern arbetslöshetsforskning hänvisningar till 1930-talets pionjärer Jahoda, Bakke, Eisenberg och Lazarsfeld.

De stora olikheterna i de arbetslösas situation och personliga bakgrund gör generaliseringar av de empiriska resultaten lätt till stereotyper. Men samtliga undersökningar har en slutsats gemensam: oavsett ekonomin, som fortfarande spelar en viktig roll för de arbetslösa, upplevs arbetslösheten som sådan av de drabbade som negativ. Att bli arbetslös är för det stora flertalet en krisartad händelse som utlöser chock- och stressreaktioner.

Detta reaktionsmönster är med säkerhet inte ovanligt men knappast allmängiltigt. Däremot är resultaten av otaliga studier av arbetslösa i olika länder och i olika situationer så enstämmiga att de inte kan avfärdas som overifierade hypoteser.

Med en viss monoton återkommer i dessa undersökningar, vilka genomgående bygger på intervjuer med populationer av varierande storlek, samma observationer. De arbetslösa förlorar kontrollen över sin livssituation, deras självkänsla och självförtroende minskar, deras yrkesidentitet går förlorad. Den arbets-

löse får låg status i ett samhälle vars värderingar är arbetsorienterade. Förlusten av sociala kontakter bidrar till att livsmönstret och livsrytmen förändras negativt. Fri tid omvandlas inte till fritid, bortsett från ett kort initialskede i sådana fall där förlusten av arbete temporärt upplevs som positivt. Vid längre arbetslöshet uppkommer identitetsproblem, som i sin tur utgör grogrund för självförebåelser och skuld känslor.

Att familjelivet påverkas negativt av arbetslöshet visas i talrika studier (jfr den omfattande bibliografin "Arbetslöshet och familj" i Schindler m fl [1990]). Skilsmässor är mera frekventa i familjer med arbetslöshet. Även barn påverkas av föräldrars arbetslöshet, vilket kan avläsas i koncentrationssvårigheter och försämrade skolbetyg.

Arbetslöshet drabbar i regel svaga grupper hårdast, men de kausala sammanhangen mellan arbetslöshet och de här kort antydda effekterna kan inte ifrågasättas. Studierna är i vissa fall baserade på kontrollgrupper, andra avser personer som blivit arbetslösa efter en företagsnedläggning, vilket utesluter en selektion av psykiskt eller eljest svaga individer.

Söderström säger sig ha svårt att efter genomgången av forskningen finna stöd för hypotesen att arbetslöshet orsakar bestående psykiska och sociala skador. Vår genomgång av den internationella litteraturen har lett oss till den motsatta slutsatsen: forskningen bekräftar undantagslöst hypotesen om arbetslöshetens negativa verkningar för individen och hans familj.

Arbetslöshetens effekter på hälsan

Under perioden 1980-91 publicerades ungefär ettusen vetenskapliga artiklar om arbetslöshet och olika aspekter på hälsa enligt den medicinska databasen MEDLINE. Uppskattningsvis hälften av dessa är vetenskapliga originalarbeten där nya forskningsrön presenteras. Man kan alltså

knappast påstå att sambanden mellan arbetslöshet och hälsa inte är belysta.

Ett grovt men odiskutabelt mått på ohälsa är dödlighet. Relativt färskva svenska och finska studier har visat förhöjd dödlighet bland arbetslösa män jämfört med icke-arbetslösa som följts under en tioårsperiod (Martikainen [1990], Stefansson [1991]). En dansk studie visar förhöjd dödlighet för såväl män som kvinnor. De arbetslösa ligger högre än icke-arbetslösa i så gott som samtliga dödsorsaker – från cancer och hjärt-kärlsjukdomar till olyckor och självmord. Skillnaden i dödlighet mellan arbetslösa och icke-arbetslösa tycks vara högre bland tjänstemän än bland arbetare (Iversen m fl [1987]). Dessa resultat stämmer väl överens med tidigare brittiska och italienska studier (Moser m fl [1984], Costa & Segnan [1987]): även om man tar hänsyn till tidigare sjukdom och ohälsa så tycks arbetslösa personer löpa större risk att dö än de som har arbete.

Sambandet mellan självmord och arbetslöshet har tilldragit sig ett särskilt intresse. Ett stort antal studier visar att variationer i såväl självmordsfrekvens som självmordsförsök och arbetslöshet följs åt (för en översikt se Platt [1984]). I en studie av utvecklingen i EG-länderna visar det sig att den ökning av självmordsfrekvensen som noterats i de allra flesta länder har en stark samvariation med den stigande arbetslösheten (Pritchard [1992]).

Även om hälso- och sjukvårdsutnyttjande är en tveksam mätare på hälsotillståndet, så säger det ändå något om förbrukningen av hälso- och sjukvårdsresurser – ett inte oviktigt perspektiv på arbetslösheten från ekonomisk synpunkt. Flera studier visar på tydliga samband mellan ökning av arbetslösheten och ökning av såväl sluten- som öppenvårdsutnyttjande liksom läkemedelsförbrukning (Halvorsen m fl [1986]).

Att psykisk hälsa har ett nära samband med arbetslöshet har visats i ett flertal undersökningar. I en finsk longitudinell stu-

die av arbetsökande fann man ett tydligt samband mellan arbetslöshet och nedsatt psykiskt välbefinnande – ett resultat som bekräftas av stort antal andra undersökningar utförda med samma teknik (Lahelma [1989]).

Sambandet mellan arbetslöshet och depressioner är väl kartlagt (Jahoda [1982]). Longitudinella studier har styrkt hypotesen att det rör sig om ett orsakssamband (Freese & Mohr [1987]). Svenska studier har gjort motsvarande fynd även för kvinnor, som i tidigare undersökningar uppvisat ett annat reaktionsmönster än männen (Hall [1988]).

Även då det gäller rent kroppsliga krämpor har man hittat ökade besvär hos de arbetslösa tex beträffande håravfall, magbesvär, ledsvullnad, högt blodtryck, stresshormoner etc (en översikt ges i Bakken [1985]). Bland byggnadsarbetare där man jämfört grupper med olika grad av arbetslöshet under en två-årsperiod fann man att blodtrycksstegringen var tämligen proportionell mot arbetslöshetstidens längd (Janlert [1992]). Ju längre arbetslöshet, desto större blodtrycksstegring. I en studie av avskedade varvsarbetare i Landskrona har man visat att kolesterolvärdet, en riskfaktor för hjärtkärlsjukdom, ökar vid arbetslöshet och hot om arbetslöshet (Mattiasson m fl [1990]).

Det bör kanske också påpekas att vissa hälsobesvär minskar i samband med arbetslöshet. Vid nedläggning av en norsk konservindustri konstaterade man en klar förbättring beträffande led- och muskelbesvär hos de före detta anställda, samtidigt som den psykiska hälsan försämrades (Westin m fl [1986]). En dansk undersökning visar att skadefrekvensen går ned vid arbetslöshet – i första hand hos dem med utsatta arbeten där risken att skada sig på jobbet är stor (Iversen m fl [1989]). En studie från USA visar att trafikolyckorna minskar vid lågkonjunktur – visserligen är den enskilde arbetslöses risk att drabbas av en trafikolycka större än den som arbetar, men arbetslösheten innebär samtidigt

att man exponeras mindre för trafik (man åker mindre bil) och sammantaget innebär detta en minskning av trafikolyckorna vid arbetslöshet (Leigh & Waldon [1991]).

Framför allt hos ungdomar, en mycket frisk grupp, skall det mycket till innan allvarliga tecken på kroppslig ohälsa visar sig. På samma sätt som med cigarettökningen dröjer det i många fall lång tid mellan arbetslöshetens påfrestningar innan dessa visar sig i form av nedsatt ohälsa. Ett sätt att delstudera denna process är att se på hur arbetslösheten påverkar hälsobeteendet, dvs hur vissa levnadsvanor som har stor betydelse för den framtida hälsan (som rökning, narkotikabruk, alkoholvanor, hygien, risktagande i trafiken etc) påverkas.

I en svensk undersökning har sambandet mellan alkoholkonsumtion och arbetslöshet hos ungdomar studerats. Drygt 1 000 personer följdes från sista terminen i grundskolans årskurs 9 och därefter under fem år (Janlert & Hammarström [1992]). Resultaten visar för pojkar en mycket kraftig alkoholkonsumtionsökning bland dem som blev långtidsarbetslösa, jämfört med dem som inte varit arbetslösa alls eller varit arbetslösa en kort tid. Denna ökning var lika uttalad bland dem som i början av studien hade ett lågt alkoholintag, som bland dem som startade med en relativt hög förbrukning. Bland flickor noterades en mer komplex bild: många av dem som blivit arbetslösa hade också blivit mödrar, och för moderskap finns ett starkt samband med en minskning av alkoholkonsumtionen under observationsperioden (däremot finns inget sådant samband med faderskap). Korrigerar man för detta finner man också bland flickor ett positivt samband mellan arbetslöshet och en ökning av alkoholintaget.

Beprövad erfarenhet

Bortsett från de rena forskningsprojekt som med vetenskapliga ambitioner för-

sökt närma sig frågan om arbetslöshetens effekter på hälsa och välbefinnande så finns det tämligen utförlig dokumentation från i praktisk-klinisk verksamhet arbetande människor som belyser arbetslöshetens effekter på ett mer vardagsnära sätt.

I en serie artiklar om "Arbetslösheten på min mottagning" har brittiska allmänläkare redogjort för hur de ser effekterna av en hög arbetslöshet i sitt kliniska arbete [1984]. Tidskriften *British Medical Journal* har också haft en lång artikelserie under rubriken "Occupationless health" med utförlig dokumentation av arbetslöshetens hälsovådor – en serie som sedermera utgivits i bokform (Smith [1987]). Och på den sociala sidan kunde Hans Berglind för några år sedan belysa hur – bland socialsekreterarna – arbetslösheten framstod som det allra mest besvärande problemet i det praktiska klientarbetet. (En annan sak var att man mycket sällan kunde göra något åt just denna faktor; Berglind [1985]).

Slutsatser

Vi har inte gett något svar på den av Hans Tson Söderström ställda frågan huruvida stigande arbetslöshet leder till en social katastrof. Frågan kan inte besvaras entydigt eftersom katastrof är ett subjektivt och relativt begrepp.

Vad man kan säga är att 1930-talets massarbetslöshet var en större katastrof än dagens, som åtminstone ger de arbetslösa skydd mot svält och svår fysisk misär.

När man är kallsinnig inför den stigande arbetslösheten och dessutom på väg att försämra de ekonomiska villkoren för de arbetslösa bör man dock komma ihåg att massarbetslöshet undergräver välfärden, solidariteten och demokratin. De bruna och röda bataljoner som på 1930-talet slog sönder den tyska demokratin, rekryterades bland de arbetslösa som känt sig svikna av samhället.

Det är en smakfråga om man vill kalla en svensk arbetslöshet av storleksord-

ningen en kvarts miljon för katastrofal. Den innebär under alla förhållanden ett enormt slöseri med mänskliga resurser. Den leder till stora förluster av tillväxtmöjligheter och betydande kostnader för den offentliga sektorn. Den berövar hundratusentals människor deras självfortroende och värdighet. Den strider mot högtidliga åtaganden enligt FN-stadgan och ILO-konventioner men även mot den svenska grundlagen.

Den svenska forskningen har hittills försummat arbetslösheten som ett eget forskningsområde. Många frågor kan därför inte besvaras med vetenskaplig stringens, vilket ger stort utrymme för tyckande och dåligt underbyggda omdömen. Det är ytterst välkommet att Socialforskningsinstitutet vid Stockholms universitet nu har initierat en longitudinell studie bland arbetslösa, som bland annat kommer att belysa hithörande frågor (se Björklund & Eriksson [1991]). Vi är övertygade om att resultaten kommer att stödja de slutsatser som internationell arbetslöshetsforskning har dragit sedan länge, låt vara från stundom bristfälliga studier.

Referenser

- AMS, [1991], *De erkända arbetslöshetskassornas verksamhet*. Stockholm.
- Angelow, B, [1988], *Att behöva sitt arbete*. Fri Press, Stockholm.
- "Arbetslöshet på min mottagning. Bilder ur bnttiska allmanlakares vardag", [1984]. Svensk översättning av artikelserie i *British Medical Journal* 1981. Karolinska institutet, Socialmedicinska forskningsenheten i Luleå.
- Backlund, A, [1973], "Företagsnedlaggningsarnas konsekvenser för personalen". Rapport från PA-Rådet, Stockholm.
- Bakke, E, [1933], *The Unemployed Man*. Nisbet, London.
- Bakken, O, [1985], *Uten arbeid - dårlig helse. En gjennomgang av litteratur om arbeidsledighetens helsemessige konsekvenser*. Rapport nr 2. Gruppe for helsetjenesteforskning, Universitet i Bergen.
- Banks, M & Ullah, D, [1988], *Youth Unemployment in the 1980s*. Croom Helm, London.
- Berglund, H, [1985], *Arbetslösheten, en utmaning for det sociala arbetet*. Liber Forlag, Stockholm.
- Björklund, A, [1990], "Unemployment, Labour Market Policy and Income Distribution". I Persson-Tanimura, I (red), *Generating Equality in the Welfare State*. Norwegian University Press, Oslo.
- Björklund, A & Eriksson, T, [1991], "Unemployment and Mental Health". Stencil. SOFI, Stockholms universitet och Turku School for Economics and Business Administration.
- Brenner, M H, [1976], *Estimating the Social Costs of National Economic Policy: Implications for Mental and Physical Health, and Criminal Aggression*. US Government Printing Office, Washington.
- Brenner, S O m fl, [1986], "Psykologiska, biokemiska och ekonomiska effekter av arbetslöshet och otrygghet". Manus.
- Costa, G & Segnan, N, [1987], "Unemployment and Mortality". *British Medical Journal*, vol 294, 1550-1551.
- Der Spiegel*, [1992] "Alles über den Kopf". Nr 22.
- DsS 1987:2, *Om socialbidrag. Analyser av utvecklingen under 1980-talet*. Socialdepartementet, Stockholm.
- Ds 1989:44, *Arbetsmarknad och arbetsmarknadspolitik 1988*. Arbetsmarknadsdepartementet, Stockholm
- Edin, P-A, [1989], *Individual Consequences of Plant Closures*. Almqvist & Wiksell, Stockholm.
- Ekonomisk Debatt*, [1991], "Tema: Hur hög skall arbetslösheten få bli?". Årg 19, nr 4.
- Freese, M & Mohr, G, [1987], "Prolonged Unemployment and Depression in Older Workers: A Longitudinal Study of Intervening Variables". *Social Science & Medicine*, vol 25, s 173-178.
- Gonäs, L, [1991], *Industriomvandling i välfärdsstaten*. Arbetslivscentrum, Stockholm.
- Hagstrom, T, [1988], *Arbetslösas beredskap inför arbetslivet*. Pedagogiska institutionen, Stockholms universitet.
- Hakim, C, [1982], "The Social Consequences of High Unemployment". *Journal of Social Policy*, vol 11, s 433-467.
- Hall, E, [1988], "Depression in Unemployed

- Swedish Women". *Social Science & Medicine*, vol 27, s 1349–1355.
- Halvorsen, K, Bakken, O & Fugelli, P, [1986], *Arbetslös i velferdsstaten – helse og velferdspølger av å vaere utan lønnet arbeid*. Universitetsforlaget, Oslo.
- Iversen, L, Andersen, O, Andersen, P K, Christoffersen, K & Keiding, N, [1987], "Unemployment and Mortality in Denmark, 1970–80". *British Medical Journal*, vol 295, s 879–884.
- Iversen, L, Sabroe, S & Damsgaard, M T, [1989], "Hospital Admissions before and after Shipyard Closure". *British Medical Journal*, vol 299, s 1073–1076.
- Jahoda, M, Lazarsfeld, P & Zeisel, H, [1933], *Die Arbeitslosen von Marienthal*. Leipzig.
- Jahoda, M, [1982], *Employment and Unemployment*. Cambridge University Press, Cambridge.
- Janlert, U, [1992], "Unemployment and Blood Pressure in Swedish Building Labourers". *Journal of Internal Medicine*, vol 231, s 241–246.
- Janlert, U, & Hammarström, A, [1992], "Alcohol Consumption among Unemployed Youths: Results from a Prospective Study". *British Journal of Addiction*, vol 87, s 703–714.
- Joelsson, L & Wahlquist, L, [1986], "Arbetslöshet – Kris och livsomställning". Nacka-Värmdö psykiatriska sektor, Värmdö.
- Johansson, L, [1985], "Vad händer efter utförsäkringen?" Socialhögskolan, Stockholms universitet.
- Johansson, L, [1987], "De utförsäkrades inkomstförhållanden". Socialhögskolan, Stockholms universitet.
- Jonsson, D, [1991], "Hälsoekonomisk studie av arbetslöshet och dödlighet i Sverige". Stencil. Centrum för utvärdering av medicinsk teknologi, Linköping.
- Lahelma, E, [1989], "Unemployment, Re-employment and Mental Well-being". *Scandinavian Journal of Social Medicine*, suppl 43.
- Layard, R, Nickell, S & Jackman, R, [1991], *Unemployment*. Oxford University Press.
- Leigh, J P & Waldon, H M, [1991], "Unemployment and Highway Fatalities". *Journal of Health Politics, Policy and Law*, vol 16, s 135–156.
- Martikainen, P T, [1990], "Unemployment and Mortality among Finnish Men". *British Medical Journal*, vol 301, s 407–411.
- Mattiasson, I, Lingarde, F, Nilsson, J Å & Theorell, T, [1990], "Threat of Unemployment and Cardiovascular Risk Factors: Longitudinal Study of Quality of Sleep and Serum Cholesterol Concentrations in Men Threatened with Redundancy". *British Medical Journal*, vol 301, s 461–466.
- Miles, I, [1983], "Adapation to Unemployment?" Science Policy Research Unit, Sussex, Brighton.
- Moser, K A, Fox, A J & Jones, D R, [1984], "Unemployment and Mortality in the OPCS Longitudinal Study". *Lancet*, vol II, s 1324–1329.
- NAUT, [1983], *Arbetslöshedens omkostninger i Norden*. Nordiska ministerrådet, Stockholm.
- NAUT, [1985], *Nordisk forskning i arbetslöshedens långsigtade effekter*. Nordiska ministerrådet, Stockholm.
- Ovesen, E, [1978], *Arbetslöshetens psykiska följdverkningar*. Rabén & Sjögren, Stockholm.
- Persson-Tanimura, I, [1980], "Vad kostar arbetslösheten?" *Ekonomisk Debatt*, årg 8, nr 2, s 107–115.
- Platt, S, [1984], "Unemployment and Suicidal Behaviour: A Review of the Literature". *Social Science & Medicine*, vol 19, s 93–115.
- Pritchard, C, [1992], "Is There a Link between Suicide in Young Men and Unemployment? A Comparison of the UK with Other European Community Countries". *British Journal of Psychiatry*, vol 160, s 750–756.
- Schindler, H, Wacker, A & Wetzels, P (red), [1990], *Familienleben in der Arbeitslosigkeit*. Asanger, Heidelberg.
- Showler, B & Sinfield, A, [1981], *The Workless State*. Martin Robertson, Oxford.
- Smith, R, [1987], *Unemployment and Health. A Disaster and a Challenge*. Oxford University Press, Oxford.
- Starrin, B, Lundberg, B & Angelow, B, [1985], *Tillsammans blir vi starka: arbetslöshetens elände, vardag och motkamp*. Prisma, Stockholm.
- Statens ungdomsråd, [1991], "Ungdomsarbetslöshetens sociala och samhällsekonomiska kostnader". Skrivelse till Arbetsmarknadsdepartementet.
- Stefansson, C G, [1991], "Long Term Unemployment and Mortality in Sweden

- 1980-86". *Social Science & Medicine*, vol 32, s 419-432.
- Soderström, H T, [1991], "Stigande arbetsloshet - en social katastrof?". *Ekonomisk Debatt*, årg 19, nr 4, s 351-361.
- Warr, P, [1987], *Work, Unemployment and Mental Health*. Clarendon Press, Oxford.
- Westin, S, Norum, D & Schlesselman, J J, [1986], "Medical Consequences of a Factory Closure: Illness and Disability in a Four-year Follow Up Study". *International Journal of Epidemiology*, vol 17, s 153-161.
- Windolf, P & Wood, S, [1988], *Recruitment Selection in the Labour Market*. Avebury, Aldershot.
- Winkler, H A, [1987], *Der Weg in die Katastrophe*. Dietz, Berlin.